

LA DOLÇAINA: ESTUDIS I RECULLS DELS CRONISTES, ETNÒLEGS, FOLKLORISTES I MÚSICS CATALANS DEL TOMBANT DELS SEGLES XIX I XX

LA DOLÇAINA: ESTUDIS I RECULLS DELS CRONISTES, ETNÒLEGS, FOLKLORISTES I MÚSICS CATALANS DEL TOMBANT DELS SEGLES XIX I XX

M. CARMÉ QUERALT TOMÁS

RESUM:

El 1927, el folklorista Joan Amades i el músic i folklorista Joan Tomàs van visitar a Aldover Jaume Blanch Gelabert, de malnom *lo Xato*, conegut a nivell popular com *la dolçaina d'Aldover*, per entrevistar-lo i transcriure la seva música, per encàrrec de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. No van ser els únics cronistes, etnòlegs, folkloristes i músics catalans (també ebrencs) que, al tombant dels segles XIX i XX, es van ocupar de la dolçaina i la música popular i tradicional de les Terres de l'Ebre. Ho van fer tant a nivell particular (Cels Gomis, Joan Moreira, Felip Pedrell, per exemple), com en relació amb institucions tan importants com l'Obra del Cançoner ja citada, l'Orfeó Català, el Centre Excursionista de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans o l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. *Lo Xato* d'Aldover, *Poleguera* de Tortosa i *els Flarets* de Santa Bàrbara eren els gaiters, avui en diem dolçainers, més populars de la seva època.

Paraules clau: Jaume Blanch, Joan Amades, dolçaina, cançoner popular

RESUMEN

En el año 1927, el folclorista Joan Amades y el músico y folclorista Joan Tomàs visitaron en Aldover a Jaume Blanch Gelabert, álias *lo Xato*, popularmente conocido como *la dolçaina d'Aldover*, para entrevistarle y transcribir su música, por encargo de la Obra del Cançoner Popular de Catalunya. No fueron los únicos cronistas, etnólogos, folcloristas y músicos catalanes (también del Ebro) que, a caballo entre los siglos XIX y XX se ocuparon de la *dolçaina* y de la música popular y tradicional de las Terres de l'Ebre. Lo hicieron, tanto a nivel particular: Cels Gomis, Joan Moreira, Felip Pedrell, por ejemplo, como en relación con instituciones tan importantes como l'Obra del Cançoner ya citada, l'Orfeó Català, el Centre Excursionista de Catalunya, el Institut d'Estudis Catalans o el Arxiu d'Etnologia i Folklore de Catalunya. *Lo Xato* de Aldover, *Poleguera* de Tortosa y los *Flarets* de Santa Bàrbara eran los *gaiters*, hoy en día diríamos *dolçainers*, más populares de su época.

Palabras clave: Jaume Blanch, Joan Amades, gaita, cancionero popular

ABSTRACT:

In 1927, Jaume Blanch Gelabert was visited in Aldover by the folklorist Joan Amades and the musician and folklorist Joan Tomàs. His nickname was *lo Xato* and he was popularly known as *the flageolet from Aldover*. Both folklorists were commissioned by *Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (Work of the Folk Song Book of Catalonia) to interview him and to transcribe his music. They were not the only Catalan folklorists who studied the flageolet and the traditional and folk music from Terres de l'Ebre region at the turn of the 20th century. Some ethnologists and musicians such as Cels Gomis, Joan Moreira and Felip Pedrell worked on that topic on their own and also being commissioned by some institutions such as *Obra del Cançoner*, which has been already previously mentioned, *Orfeó Català* (Catalan Choral Society), *Centre Excursionista de Catalunya* (Hiking Center of Catalonia), *Institut d'Estudis Catalans* (Institute of Catalan Studies) or *Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya* (Archive of Ethnography and Folklore of Catalonia). *Lo Xato* d'Aldover, *Poleguera* from Tortosa and *Flarets* from Santa Bàrbara were the most popular flageolet players of their time.

Key words: Jaume Blanch, Joan Amades, flageolet, folk song book

LA DOLÇAINA: ESTUDIS I RECULLS DELS CRONISTES, ETNÒLEGS, FOLKLORISTES I MÚSICS CATALANS DEL TOMBANT DELS SEGLES XIX I XX.

M. Carme QUERALT TOMÁS

Museu del Montsià

Jaume Blanch, *lo Xato*, tocant la seva dolçaina per a Joan Amades i el mestre Tomàs.

Fotografia de Joan Amades. Fons de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana.

El 1921 es va fundar a Barcelona, gràcies a l'empenta econòmica i intel·lectual de diverses persones i institucions, entre les quals cal destacar Rafael Patxot i Jubert, la institució anomenada Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Tenia per objectiu recollir de manera sistemàtica i exhaustiva les cançons i la música popular instrumental (les melodies) que pervivien als territoris de parla catalana a través de la consulta directa amb la gent. Es tractava, doncs, de recercar i documentar el que avui podríem anomenar el patrimoni musical dels Països Catalans; una tasca de recopilació enorme i complicada (més si tenim en compte els mitjans tècnics i de transport, i la duresa de les formes de vida de

l'època), en la qual hi van participar nombrosos músics i investigadors.

Joan Amades Gelats (Barcelona, 1890-1959) va ser un d'aquests molts investigadors que l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya va enviar per tot Catalunya a la recerca de música tradicional i popular, la que fos més pròpia de cada indret, allò que llavors anomenaven *missions*, és a dir, recerques en treball de camp, les quals l'Obra del Cançoner encomanava normalment a dos investigadors. Tot i que des del 1918 Joan Amades ja havia anat recollint esporàdicament moltes cançons i músiques populars, va ser a partir del gener

de 1927 que, en companyia del mestre Joan Tomàs Parés, les va recollir de forma més sistematitzada per encàrrec de l'Obra del Cançoner. Amades i Tomàs van seguir compartint missions tots els anys següents, fins al gener del 1936. El mestre Joan Tomàs Parés (Barcelona, 1896-1967) era músic i folklorista, va ser director de la secció de nois de l'Orfeó Català el 1919 i després, subdirector de l'Orfeó Català. A més a més de amb Joan Amades, el mestre Tomàs també va compartir missions amb altres recercadors de l'Obra del Cançoner, per exemple: Esteve Albert, Antoni Bonell, Joan i Bartomeu Llongueres, Joan Llongueres (fill) o Lluís Maria Millet Millet; fins i tot va fer alguna missió per a l'Obra anant a recercar tot sol. Tomàs era sempre el responsable de la part musical de les missions en què participava: escoltava, desxifrava i transcrivia les cançons i les melodies que li interpretaven, bé cantant, bé tocant algun instrument popular, els músics o la gent del carrer que entrevistava.

Joan Tomàs era un músic destacat, autor de nombroses obres per a coral i de notables harmonitzacions de cançons tradicionals catalanes; va dirigir nombrosos orfeons i grups corals i va treballar com a mestre de música i professor d'educació musical a diverses escoles i a l'Acadèmia de Música de Barcelona; a més, va contribuir a la introducció i l'aplicació a Catalunya del mètode Dalcroze, un innovador sistema d'ensenyament de la música que Joan Llongueres havia conegut a Suïssa¹.

L'Orfeó Català, per al qual Amades i Tomàs recercaven la música i el cançoner popular català, havia estat fundat el 1891 per Lluís Millet i Pagès (el Masnou, 1867-Barcelona, 1941), popularment el mestre Millet, i Amadeu Vives Roig (Collbató, 1871-Madrid, 1932), compositor i escriptor, conegut també, en l'àmbit popular, per ser l'autor de les sarsueles *Doña Francisquita* i *Bohemios*, considerades obres cimera d'aquest gènere.

Millet, que era un dels nombrosos deixebles destacats del músic i musicòleg tortosí Felip Pedrell, juntament amb Enric Granados, Manuel de Falla, Robert Gerhard o Isaac Albéniz, Joan Salvat o Joan Llongueres, sentia per Pedrell una vertadera admiració com se'n desprèn de l'epistolari, datat entre el 1896 i el 1922, any del traspàs de Pedrell²; el considerava un savi i l'arrel de les idees que el van portar a la creació de l'Orfeó. Amb el mestre Pedrell, Millet va

1 TOMÀS GUILLERA, Jordi. *El mestre Joan Tomàs i Parés. Passió per la cançó popular*. (Biblioteca de cultura popular Valeri Serra i Boldú, 19). Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2008. 320 p.

2 MILLET LORAS, M. Dolors. "Lluís Millet a Felip Pedrell. Epistolari" dins *Recerca musicològica*, 6-7. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1986, p. 261-342.

Repartiment del panoli a les festes de la Cinta de Tortosa, als anys 1920. El dolçainer de l'esquerra és Jaume Blanch, *lo Xato*, i el de la dreta podria ser *Polseguera*. Fons de l'Arxiu històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

compartir moltes de les activitats de l'Orfeó Català, l'obra de la seva vida. Al Palau de la Música, Millet hi va dirigir i estrenar una gran quantitat d'obres, avui considerades peces cabdals de la música.

Felip Pedrell Sabaté (Tortosa, 1841-Barcelona, 1922) tenia, però, un plantejament sobre l'estudi i la divulgació que calia fer de la música popular molt diferent a la que tenien els etnògrafs i folkloristes de l'època, als quals veia treballar de ben a prop. Pedrell s'hi interessava des d'una perspectiva estrictament musical, tot i que, també com aquells, buscava en el món rural els elements de catalanitat que creien, en aquella època, que ja havien perdut les elits cultes i les classes urbanes³. La influència de Pedrell, prou incomprens en l'època tant a Barcelona com a Madrid o Tortosa, va ser fonamental pel que fa a l'etnomusicologia catalana i hispànica; en el cas de Catalunya, hi va

³ PRATS, Llorenç i altres. *La cultura popular a Catalunya*. Barcelona, 198-, p. 77, 82 i 85.

establir, com repassem, bona part de les seves bases formals i conceptuals⁴. La seva influència es va estendre també, com veurem més endavant, als estudis etnogràfics a través de Tomàs Carreras i Artau⁵.

La relació de Pedrell amb el cançoner i la música tradicional era antiga, com ell mateix va explicar en alguns articles. Seguint els consells del seu mestre de capella mossèn Joan Antoni Nin (amb el qual es va iniciar a la música als set anys, en ingressar a l'escolania de la catedral de Tortosa), va recollir, entre el 1861 i el 1865, cançons i tonades que sentia, tant a Tortosa com a les Cases d'Alcanar i el Maestrat: Alcalà de Xivert, la Jana, Sant Mateu i Vinaròs, aprofitant diverses excursions estiuenques⁶. També va escriure: el 1891 l'opuscle *Por nuestra música*, sobre la importància de la cançó popular com element bàsic d'identitat cultural; el 1892, el pròleg del llibre de Francisco Alió Brea (Barcelona, 1862-Barcelona, 1908) *Cançons populars catalanes*, i el 1893, les bases del concurs que va organitzar per premiar el millor recull de música popular, que va guanyar el compositor mallorquí Antoni Noguera Balaguer (1860-1904) amb un recull de música popular de les balears. Del 1912 al 1922, Pedrell va publicar el *Cancionero musical popular espanyol*, la seva darrera obra, feta a partir de les seves investigacions etnomusicològiques.

El llibre d'Alió no era tampoc un treball aïllat, sinó que formava part d'una tradició: abans de la creació de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, el 1922, fins i tot abans de la creació de l'Orfeó Català, el 1891, a Catalunya ja eren nombrosos els reculls i estudis publicats sobre cançons i músiques orals dels Països Catalans, alguns elaborats per autors i institucions destacats, entre els quals hi ha Manuel Milà i Fontanals (el 1853) o Jacint Verdaguer (entre el 1867 i el 1901) o l'Associació d'Excursions Catalana (el 1887)⁷. La Guerra Civil espanyola del 1936 i la dura etapa posterior franquista van truncar, com

4 CALVO CALVO, Lluís. "Felip Pedrell i l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya" dins *Recerca Musicològica*, 11-12. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1991, p. 329-334.

5 MARTÍ PÉREZ, Josep. "Etnomusicologia catalana: entre la Literatura, la Musicologia i l'Antropologia" dins *Aixa. Revista Anual de La Gabella*, 4. Arbúcies, 1991.

6 BONASTRE, Francesc. *Felip Pedrell. Acotaciones para una idea*. Caixa Tarragona. Tarragona, 1977, p. 29 i 115. I també *Felip Pedrell (1841-1922)*. Catàleg de l'exposició. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya – Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona, 1991.

7 AYATS, Jaume. "Cronologia. Reculls i estudis de cançons i les músiques orals dels Països Catalans publicats o recopilats abans del 1939" dins *El cançoner popular català (1841-1936)*. Catàleg de l'exposició. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 2005, 95 p. 16-20; i a la mateixa obra REBÉS MOLINA, Salvador. "La recerca de cançons populars al segle XIX", p. 26-45.

va succeir també amb molts altres aspectes de la vida associativa i cultural catalana, aquesta llarga tradició folklòrica i musical.

El 1904, estrenava al Liceu l'òpera *Els Pirineus*, amb textos de Víctor Balagué i vuit-centes pàgines de partitura, empeltada de cançons populars, i Pedrell tornava definitivament a Barcelona, cansat de la indiferència que es mostrava a Madrid per la seva obra etnomusicològica, després de ser durant deu anys professor del conservatori. El 6 de gener del 1922 va celebrar a Barcelona la sessió inaugural de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i se'n creava també el Consell Consultiu; Pedrell el va dirigir. Al Consell que presidia s'hi van vincular algunes de les institucions culturals més notables del moment: el Centre Excursionista de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans i també l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.

L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, fundat el 1915 a la Universitat de Barcelona pel doctor Tomàs Carreras i Artau (Girona, 1879-Barcelona, 1954), catedràtic d'ètica a la Universitat de Barcelona entre 1912 i 1949, estava dedicat a la recerca etnogràfica, amb l'objectiu de confeccionar un corpus documental que permetés conèixer i analitzar la psicologia col·lectiva, l'"ànima", del poble català. Tenia un caràcter etnològic i universitari, és a dir, científic, però, obeïa també als paradigmes noucentistes, i estava obert a tota mena de col·laboradors, fossin o no universitaris.

Aquest Arxiu, fundat set anys abans que l'Obra del Cançoner, va ser també una empresa importantíssima; la seva vàlua és encara avui extraordinària, tant pel caràcter de la documentació científica i cultural com per la seva magnitud, és a dir, per l'enorme volum d'informació sobre la tradició musical catalana que va arribar a aplegar. L'Arxiu va salvaguardar la memòria etnogràfica i folklòrica d'una part important del patrimoni cultural popular de les terres de parla catalana encara vigent a la seva època, a partir del treball sistemàtic i rigorós del personal i també del d'un gran nombre de col·laboradors, homes d'oficis i procedències socials i geogràfiques molt diferents.

L'Arxiu tenia dos eines científiques bàsiques: els vint-i-dos qüestionaris temàtics elaborats pels directors de les diferents temàtiques de l'Arxiu (entre d'altres: qualitats mentals del poble català, ètica, dret consuetudinari i economia popular, religió popular, medicina popular, llengua, cuina tradicional o

cicle de la vida)⁸ i el *Manual per a recerques d'etnografia de Catalunya*, editat el 1922. Carreras, junt a Josep Maria Batista i Roca (Barcelona, 1895-1978), historiador, etnògraf i polític, va iniciar la ciència etnogràfica a Catalunya. L'Arxiu va aplegar tanta informació escrita com material gràfic⁹.

Entre Tomàs Carreras i Felip Pedrell existia una relació de gran amistat, com es desprèn de documents de l'Arxiu, conservats des del 1945 a la Institució Milà i Fontanals, del Consell Superior d'Investigacions Científiques de Barcelona. La influència i la participació de Pedrell a l'Arxiu, deixant de banda l'experiència i els consells que, sens dubte, hi va aportar, es va concretar en dos conferències audicions, impartides el 1916 i el 1917, titulades *Folklore musical hispano. I. Orientaciones sobre el folklore musical. El criterio etnográfico en la clasificación. 2. Las Cántigas de Alfonso el Sabio. 3. Las influencias del romance en el canto popular hispano*; en la feina per la institució de dos dels seus deixebles més destacats: mossèn Higini Anglès i Robert Gerhard; i el treball etnomusical *Canciones y bailes populares valencianos*, un recull que incloïa onze cançons, amb lletra i música.

Al seu testament, Pedrell va nomenar hereu universal dels seus llibres, partitures, manuscrits, etc. l'Institut d'Estudis Catalans, i va designar als seus deixebles mossèn Higini Anglès i Robert Gerhard assessors tècnics per qualsevol edició o reedició d'aquests materials, els beneficis dels quals l'Institut havia d'emprar per fomentar la cultura musical. Higini Anglès Pàmies (Maspujols, 1888-Roma, 1969) va continuar l'obra de Pedrell estudiant la música sacra històrica i la música popular tradicional; el 1943 va ser nomenat director de l'Institut Espanyol de Musicologia del Consell Superior d'Investigacions Científiques i el 1947, director de l'Institut Pontifici de Música Sacra, a Roma. L'Institut d'Estudis Catalans, entitat acadèmica, científica i cultural, havia estat fundada el 1907, a iniciativa d'Enric Prat de la Riba, per investigar qualsevol aspecte de la cultura catalana, dins aquella nova visió que volia una Catalunya moderna, universalista i orientada cap al progrés, que s'imposava. El catalanisme noucentista era una eina de reivindicació política, però també de modernització i de progrés social. L'Institut, amb el qual Pedrell i els seus deixebles hi tenien també relació, va tenir una actitud capdavantera que va dur

8 CALVO CALVO, Lluís. *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*. Barcelona: CSIC –Institució Milà i Fontanals, 1990, 261 p.

9 CALVO CALVO, Lluís. *Catàleg l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Materials gràfics*. Barcelona: CSIC –Institució Milà i Fontanals, 1990, 489 p.

a la creació del Servei Meteorològic de Catalunya, la Biblioteca de Catalunya o la Universitat Autònoma de Barcelona, a la recuperació de l'art romànic català o a l'establiment de la normativa lèxica del català, per posar-ne uns pocs exemples.

Amb l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya també hi van col·laborar altres homes de l'Ebre, responent a algun dels diversos "Qüestionaris" que l'Arxiu encarregava a especialistes i feia arribar als seus col·laboradors, situats arreu de Catalunya. Des de les Terres de l'Ebre van respondre al Qüestionari número 1, que abastia de dades el corpus paremiològic català, que dirigia Sebastià Farnés: Felip Pedrell, Federico Pastor y Lluís, i Josep Martí Cohí enviant materials: Pedrell, el 1916-1917, el treball, ja esmentat, *Canciones y bailes populares valencianos*; Pastor, el 1918, divuit refranys recollits a Tortosa, i Martí, el 19 de setembre de 1918, escrivint des del raval de Jesús (Tortosa), el treball: *Cançons de la pagesia*, en la lletra de cinquanta-cinc cançons.

Entre altres aspectes de les formes de vida tradicionals que documentava l'Arxiu es troben els relacionats amb el Qüestionari número 9, que recollia informació sobre "Costums i tractes més usuals referents a la pesca marítima" per al fons de l'Arxiu dedicat a "Ètica i dret consuetudinaris i economia popular de Catalunya". A aquest qüestionari va respondre Josep M. Queralt Rossell, que el 1917-1918 va fer arribar el treball "Compra del peix a Sant Carles de la Ràpita", que recollia la descripció i el vocabulari d'aquesta activitat.

Quan va col·laborar amb l'Arxiu, Federico Pastor y Lluís (Tortosa, 1846-1923) ja havia escrit *Refranys i modismes tortosins*, que el setmanari *Libertad*, ja esmentat, va publicar entre el 1908 i el 1910, en 126 números. Cadascun contenia vint-i-cinc refranys o modismes (deu, a partir de l'últim any) i una cançó (a partir de la quarta entrega); el seu darrer lliurament de refranys li va publicar també a Tortosa, el 1921, la revista *La Zuda*¹⁰.

Pastor era un personatge destacat en els ambients culturals tortosí, barceloní i madrileny. A Tortosa va ser cronista de la Sección Excursionista de l'Orfeó de Tortosa, membre d'honor de l'Ateneo de Tortosa i director del llavors Museo y Archivo Municipal; i a Barcelona, a més a més de col·laborar amb l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, va ser soci delegat del Centre Excursi-

10 *Refranys i modismes tortosins de Federico Pastor i Lluís publicats al setmanari Libertad (Tortosa, 1908-1910)*, edició a cura d'Albert Aragonés Salvat. Tortosa, febrer del 2003. <http://usuaris.tinet.org/aragonese/webrefranspastor/>

onista de Catalunya, des del 1899, membre de la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona, des del 1901, i del Centro Excursionista y Asociación Arqueológica de Barcelona, des del 1902. La seva obra més coneguda és *Narraciones tortosinas*, editada a Tortosa el 1901, amb una carta pròleg de Felip Pedrell. També és l'autor de la lletra de l'*Himne tortosí*, amb música de Felip Pedrell¹¹.

Tornant a l'Obra del Cançoner, després de cada missió, els músics i els investigadors de l'Obra del Cançoner havien de presentar els resultats del treball a l'Obra del Cançoner. Havien de redactar una mena de memòria de la sortida, on calia explicar tot allò que havien observat i recercat, i també el que havien fotografiat. El 1924, a causa de la molta feina acumulada, l'Obra del Cançoner va crear una "oficina", on es recollien, mecanografiaven, estudiaven i publicaven les "cançons pròpiament dites" i "cants i cantarelles d'infants, jocs infantils amb tonada, ballets, danses i comparses, tocades i crides típiques, i tota mena de música popular" recercats. L'oficina tenia uns pocs treballadors propis, experts en música, que elaboraven les fitxes que contenien les lletres i músiques de les diferents versions a publicar en el futur cançoner, també d'aquelles que es podien extreure de les publicacions. Un d'aquests treballadors era el músic i folklorista mallorquí Baltasar Samper (Palma de Mallorca, 1888-Mèxic, 1969), establert a Barcelona, on era funcionari de Correus i professor de piano a l'Acadèmia d'Enric Granados¹².

La voluntat de l'Obra del Cançoner era que totes les memòries fossin publicades, però, per les difícils circumstàncies polítiques i econòmiques del moment, abans de 1936 només en va poder publicar unes poques, agrupades en tres volums¹³. Els milers de documents que integraven el fons de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, aplegats en només catorze anys, van marxar amb l'exili de la família Patxot a Suïssa, on aquesta hi va traslladar la major part del fons. Seguint els desitjos del mateix Rafael Patxot, un cop acabada la dictadura de Franco, la família va negociar amb l'Abadia de Montserrat el seu retorn a Catalunya, i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya es va dipositar a l'Abadia

11 BAYERRI BERTOMEU, Enriquet. *Historia de Tortosa y su comarca*. Vol. VIII. Tortosa, 1960, p.1020-1022.

12 MASSOT I MUNTANER, Josep. "Introducció" dins SAMPER, Baltasar. *Estudis sobre la cançó popular*. (Biblioteca Marian Aguiló, 18). Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1994, p. 5-25.

13 *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Memòries de missions de recerca. Estudis monogràfics. Cròniques*. Volum III. Barcelona: Elzeviriana, 1926-1929.

Joan Amades i el mestre Tomàs fent treball de camp a Balaguer, per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Fons de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana.

dia. El 1991, Josep Massot i Muntaner, monjo de Montserrat, historiador, assagista i director de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, va iniciar la classificació dels materials, arribats en caixes, caixons, carpetes i, fins i tot, dins de sacs¹⁴.

Actualment, el material original dels investigadors de l'Obra del Cançoner continua dipositat a Montserrat, però també es pot consultar, microfilmada, a la Biblioteca de Catalunya i al Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (aquest centre conserva també l'Arxiu Amades i l'Arxiu personal del

14 MASSOT MUNTANER, J. "L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, font de recerques" dins *Llengua i Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i literatura*, 14. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2003, p. 549-561.

mestre Tomàs¹⁵). L'Abadia de Montserrat ha anat publicant els documents de l'obra que van restar inèdits, agrupant-los també en volums, fins a setze, dins la col·lecció *Materials*, dirigida per Massot. Els materials procedents de les Terres de l'Ebre són prou abundants; a més a més de la missió d'Amades i Tomàs a Tortosa i Aldover per recercar música i cançons, a la qual es dedica centralment el present article, podem esmentar també, a tall d'exemple, els fulls de les *Cançons populars de la Torre de l'Espanyol*¹⁶.

La primera d'aquelles missions per recercar música popular conjuntes que van fer Joan Amades i el mestre Joan Tomàs va ser al mes de maig de 1927, visitant diversos indrets, entre els quals les Terres de l'Ebre. La memòria de treball, escrita per Joan Amades, es va publicar molts anys després, amb el títol: "Missió de recerca de música instrumental i cançons realitzades per Joan Tomàs i Joan Amades a diversos indrets del 13 de febrer al 29 de maig de 1927", el que aquí ens interessa és l'apartat titulat "Dia 1 de maig. Excursió a Aldover", set pàgines on Amades descriu la llarga sessió de treball que van fer aquell dia amb el gaiter Jaume Blanch Gelabert, *lo Xato*, conegut també com la dolçaina d'Aldover¹⁷.

Amades i Tomàs eren amics i veïns, i junts van recórrer moltes comarques catalanes per encàrrec de l'Obra del Cançoner. Tomàs, a més a més, va estudiar i revisar la part musical de dos obres fonamentals de Joan Amades: *Folklore de Catalunya* (Volum II, *Cançoner*)¹⁸, on trobem cançons recollides a Alcanar, Bot, Prat de Comte, la Ribera d'Ebre, Sant Carles de la Ràpita, Tortosa

15 L'Arxiu Amades conserva un gran nombre de materials: 268 volums obra seva; 1887 volums de la seva biblioteca privada; 190 hemeroteca privada; 704 pamflets; unes 13.000 estampes i impresos d'imatgeria popular; entre 5.000 i 7.000 postals i fotografies antigues; uns 6.000 textos i notacions, i l'epistolari del folklorista. L'Arxiu Mestre Joan Tomàs i Parés conserva composicions musicals i harmonitzacions de l'autor, llibretes de camp amb melodies recollides en les missions etnomusicològiques, fotografies d'informants i de les seves activitats musicals professionals, biblioteca i hemeroteca personals, anotacions sobre pedagogia musical i epistolari.

16 CID CATALÀ, Josep-Sebastià: "Composicions de la Ribera d'Ebre a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya" dins Pradilla Cardona, Miquel Àngel (ed.) *Art i Lletres a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Onada Edicions, Benicarló, 2008, p. 153-169.

17 AMADES, Joan. "Dia 1 de maig. Excursió a Aldover" dins "Missió de recerca de música instrumental i cançons realitzades per Joan Tomàs i Joan Amades a diversos indrets del 13 de febrer al 29 de maig de 1927" dins MASSOT I MUNTANER, Josep (dir.). *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Memòries de missions de recerca*. Volum VIII. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 112-119.

18 AMADES GELATS, Joan. *El folklore de Catalunya, 2. Cançoner*. Selecta, Barcelona, 1982.

o Vilalba dels Arcs; i al *Costumari Català. El curs de l'any*, la seva obra més coneguda en l'àmbit popular.

Algunes d'aquestes cançons, Amades les va conèixer a través de les obres de l'enginyer i folklorista reusenc Cels Gomis Mestre (Reus, 1841-Barcelona, 1915), de Felip Pedrell i del músic i folklorista tortosí Joan Moreira Ramos. Al *Cancionero musical popular espanyol* de Felip Pedrell, una obra en quatre volums que va tenir una gran influència, escrita entre el 1918 i el 1922¹⁹, hi consten diverses cançons populars recollides a Tortosa.

En aquell primer viatge en missió de recerca per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Amades i Tomàs van visitar, entre altres poblacions, Aldover, que en la seva memòria situen erròniament al marge esquerre del riu Ebre. Allí van fer recerca, com ja hem esmentat, el dia 1 de maig de 1927, per tal d'entrevistar, escoltar i transcriure a un "tocador de gaita", pagès nascut a Tortosa, d'uns setanta-quatre anys, que abans que a Aldover havia residit i fet de dolçainer a Alfara i Xerta: Jaume Blanch Gelabert, *lo Xato*, malnom que no li agradava, segons ell mateix els va explicar.

Avui dia, Blanch és un personatge conegut a les Terres de l'Ebre sobretot pel fet que el grup de dolçainers Gaiters de l'Aguilot de Tortosa convoca, des del 2001, i en el marc del festival musical Ebre Terra de Vent, el "Concurs de composició per a dolçaina i percussió Jaume Blanch", que porta el seu nom. Dissortadament, però, s'ha perdut la memòria de l'enorme reconeixement popular que aquest dolçainer va tenir en el seu moment. En bona part s'ha perdut fins i tot a Aldover, on actualment segueix la tradició musical el Grup de grallers Aldowayra²⁰.

Lo Xato, d'Aldover, *Polseguera*, de Tortosa, i els *Flarets*, els germans Francisco i Daniel Arasa, de Santa Bàrbara, nascuts el 1886 i el 1892, eren probablement els gaiters (avui en diem dolçainers) més populars de la seva època, al Baix Ebre i el Montsià. De tots, *Polseguera* era el més famós. El músic i escriptor tortosí Joan Moreira Ramos, per exemple, sentia per *Polseguera* una veritable admiració, tant és així que el fa aparèixer a les seves obres com a sinònim del qui s'havia què era la música popular de qualitat. A l'obra de teatre *Tot per*

19 PEDRELL SABATÉ, Felip. *Cancionero musical popular español*. Boileau, Barcelona, 3a ed. 1958. 4 v.

20 QUERALT TOMÁS, M. Carme. "Jaume Blanch Gelabert, *lo Xato*, la dolçaina d'Aldover". *Caramella. Revista de música i cultura popular*, 20. Carrutxa – Solc - Tramús. Gener - juny de 2009, p. 71-76.

ser curt de vista, Moreira fa dir a dos dels personatges: “Avui m’han dit que’m curaria fent de Polseguera, tocant la gaita quatre hores cada dia” i també: “Dixa’t de romanços. Tu aniràs a la velada i tocaràs algo. Si’l violón té massa balum, agafa un flabiol o un canteret de Traiguera, la qüestió és que toques, i con tal que la tocata sigue alegre, toca’l xisme que vulgues, pues a una festa de bodes hi cap des de l’aristocràtica mandolina, hasta la dolsaina de Polseguera.”²¹.

Més encara, li dedica tot un apartat: “!Ja ve Polseguera!...” a la seva principal obra, escrita abans del 1934: *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregàries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*²². Diu de Polseguera que és el “gran home” “taumaturg prodigiós, que al só del traninà de la seua dolçaina, fa desapareixe l’aliacrà i tots los fills de la tristesa”, “el geni portentós que té la virtut d’espargí arréu, lo contentament i l’alegria, aventant penes i allunyant mal de cas”. Aquest sentiment, Moreira el devia compartir amb els germans Arasa, *els Flarets*, als quals cita al final del llibre com a persones a qui va consultar sobre temes relacionats amb la dolçaina, per escriure’l.

Joan Moreira (Lleida, 1879-Tortosa, 1951), fill de militar, va arribar a Tortosa quan la seva mare va enviudar. De molt jove va deixar els estudis de seminarista, i es va dedicar a diversos oficis, entre els quals el de viatjant; va marxar a Barcelona, i allí va cantar a l’Orfeó Català, mentre el dirigia el mestre Millet, fins que el 1899 es va casar i va tornar a Tortosa. Es conegut, sobretot, com a músic i escriptor; era un gran aficionat a les qüestions folklòriques locals. El convenciment que calia instruir la gent en la música per tal d’ajudar-la a progressar i la inquietud musical, sens dubte influenciades pel que havia après del mestre Millet i de l’ambient que va viure a Barcelona, el van dur a fundar, el 1905, l’Orfeó Tortosí, més tard el Cor de la Societat Musical La Lira Roquetense, de Roquetes, i el 1921, l’Orfeó Montsià a Ulldecona, on s’havia traslladat, per motius laborals. A partir de 1929 va tornar de nou a Tortosa.

21 MOREIRA RAMOS, Joan. “Tot per ser curt de vista”. Biblioteca de Catalunya. Fons Joan Moreira. MS 1432 pàg. 79-82 i 84-85 [Biblioteca de Catalunya]. Vegeu la tesi doctoral de MASSIP BONET, Àngels. *El lèxic tortosí: història i present*. Vol II *Documents escrits. Transcripció dels manuscrits de Joan Moreira (1912-1936) números 1430, 1431, 1432, 1433, 1434 i 1435 de la Biblioteca de Catalunya i d’altres que conserva la filla de l’autor*. Universitat de Barcelona. Facultat de Filologia. Departament de Filologia Catalana, 1991.

22 MOREIRA RAMOS, Joan. *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregàries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*. Reimpressió Cooperativa Gràfica Dertosenca. Tortosa, 1979, p. 307-309.

És l'autor de la lletra de l'*Himne a la Cinta* i va publicar nombrosos articles en diaris, setmanaris i revistes locals: *Radical*, *El Correo de Tortosa*, *Heraldo de Tortosa*, *La Zuda*, *Correo Ibérico*. També va escriure un grapat d'obres de teatre costumistes i, el 1934, l'extens i conegut recull *Del folklore tortosí*, ja esmentat anteriorment, que, amb més de set-centes pàgines és, sens dubte, el recull folklòric més extens i complet que s'ha escrit sobre les Terres de l'Ebre, i també, evidentment, a les Terres de l'Ebre. Des de la seva aparició, ha estat una obra cabdal, una font d'informació, gairebé única, per a nombrosos autors locals i forans, entre els quals Joan Amades, que el cita en moltes de les seves obres. Encara avui manté la seva vàlua i és un referent indiscutible.

Tornant a l'Obra del Cançoner, cal assenyalar que Joan Amades coneixia les Terres de l'Ebre molt abans de la seva missió del 1927, perquè tenia parents i arrels familiars a la Terra Alta, on havia fet estades ja de petit ja que la tota la família del seu pare era originària de Bot²³. A les seves obres folklòriques, Amades cita sovint com a informants sobre alguns costums i tradicions de les Terres de l'Ebre el seu pare: Blai Amades Barrobés, serraller nascut a Bot en data desconeguda, i un dels seus oncles: Vicenç Amades, de qui explica que era "mariner de Prat de Comte", cosa gens estranya a les primeres dècades del segle XX. No podem saber, però, si això pot voler dir que Amades, en entrevistar-se amb Jaume Blanch, ja havia sentit tocar la dolçaina, o la gaita. A la seva Memòria cita indistintament d'una i altra manera l'instrument que tocava *el Xato*, que en posseïa més d'una.

Amades i Tomàs van passar el dia a la primera planta de la casa de Jaume Blanch; van arribar a Aldover, amb cotxe, a les sis del matí i van estar treballant durant deu hores i mitja, parant només per esmorzar i per dinar. Amades, que també el va fotografiar, el descriu com un home humil, analfabet, pagès d'ofici, que havia nascut a Tortosa cap al 1853 (el mateix Jaume Blanch no sabia la seua data de naixement, cosa prou freqüent en aquella època); llavors era veí d'Aldover, però també havia viscut a Alfara i Xerta. Amades escriu, amb prou detall, com anava vestit a la manera pagesa tradicional: brusa, calçotets blancs, calçó curt, faixa negra, "espartenyas negres" (és a dir, espartenyas de l'hòstia, de beta negra), calça sense peu, i mocador de cap, sota un barret negre "ample

23 CALVO CALVO, Lluís. "Joan Amades i Gelats, biografia". *El món de Joan Amades*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1990, p. 155-156.

i atrotinat”, i de seguida assenyala que Blanch tenia un gran coneixement del seu instrument.

Segons les explicacions del Xato, recollides a la Memòria, havia sentit afició per la música des de la infantesa, i va aprendre a tocar la gaita a partir dels setze anys només escoltant altres dolçainers que posaven música a diferents actes de les festes de la Mare de Déu de la Cinta, de Tortosa, perquè un tal Martí, de Xerta, no li va voler ensenyar, per evitar que li fes competència, tal com, anys després, li va passar a ell mateix amb els germans Arasa: un any durant les festes majors de Santa Bàrbara, a les quals acudia a tocar cada any, els va vendre una gaita i els va ensenyar a tocar-la, en van aprendre tant que ja no el van tornar a contractar per festes²⁴.

També segons les seves explicacions, cap al 1869 Blanch va aprendre a tocar la dolçaina d'un tal Tofolet, de Benicarló, de qui Blanch assegura que era un gaiter famós, que li va cobrar “dotze duros”, per a ensenyar-li; i va començar a anar pels pobles a tocar per festes majors, amb una dolçaina que va comprar a un dolçainer d'Amposta, el nom del qual no esmenta. De seguida, el seu èxit va ser notable, perquè ho feia bé i perquè cobrava menys que altres músics i interpretava tantes peces com la gent li demanava. Blanc els va assegurar, el 1927, que gaita i dolçaina corresponen al mateix instrument. Aquest és, encara avui, un tema d'actualitat: segons els estudiosos²⁵, al nord de Castelló i les Terres de l'Ebre s'usa “gaita” per a la dolçaina llarga, en fa, i “dolçaina” per a la dolçaina en sol, que és la més utilitzada. Amades i Tomàs la van descriure com una gralla seca. Amades escriu: “l'extensió cromàtica de l'instrument va del do natural al fa sostingut i toca en to de si bemoll”.

A la memòria, Amades i Tomàs refereixen més de deu hores de sentir lo Xato parlar i, sobretot, tocar. El mestre Tomàs transcrivia la música que els interpretava, i Amades prenia notes sobre les explicacions relacionades amb la seva música, però també sobre temes diversos, que es van traduir a la Memòria en la descripció de la casa, sobre indumentària, els costums a taula o la reacció dels veïns d'Aldover davant la seva arribada al poble: la d'uns estranys inte-

24 PONT FANDOS, Màrius. “Més coses sobre la gent planera. “Los Flarets”: uns reconeguts mestres del tabal i la dolçaina” (I) (II) i (III). *Santa Bàrbara. Revista d'informació local*. Santa Bàrbara: Ajuntament de Santa Bàrbara, 19.

25 PUIG OLIVERES, Pau. “La dolçaina avui a les Terres de l'Ebre” dins *El seguici festiu de Tortosa. Músiques per a dolçaina i percussió*. (Calaix de solfa, 11). Edició a cura de Joan Cuscó. DINSIC Publicacions musicals. Barcelona, 2008, p. 4-6.

ressats per la música de Blanch, fins i tot anota que els van anar a visitar el retor i el segon batlle de la població. Amades explica que “aquella visita de les primeres autoritats va omplir de satisfacció el *Xato*, que no hi cabia de tou”.

Blanch va enraonar amb els folkloristes de temes musicals molt diversos, entre d’altres: la denominació, la composició i les característiques de la gaita, com sempre l’anomena; les diferències que existien entre la dolçaina i la gralla (la memòria d’Amades dedica a aquest tema una pàgina i mitja), la seua participació a les festes majors dels diferents pobles, on es traslladava a cavall, i el preu que cobrava, “25 pessetes diàries, netes de despeses”, i si el trajecte durava un dia li havien de pagar també aquell dia.

També els va parlar de la seva popularitat i del paper del “tamborer” de Tortosa que l’acompanyava, del qual només explica que era un subordinat, que es deia *Cuanito* i que li donava sis pessetes diàries, netes de despeses. Però, sobretot, els va interpretar “amb precisió” una gran quantitat de peces: un total de trenta-sis tonades, que eren menys de les que coneixia, perquè després de moltes hores no tenia ni més aire ni més temps per tocar-les. Són un bon nombre de peces, més si tenim en compte que el *Xato* deuria tenir uns setanta-quatre anys, d’aquella època.

La descripció que en fa Amades a la Memòria ens dóna idea de com s’aprofitaven els viatges fent llargues jornades de treball, i també quines eren les condicions i la metodologia del treball de camp etnomusicològic per a l’Obra del Cançoner Popular de Catalunya a finals des anys 1920. Així, per exemple, la Memòria explica que:

“toca molt afinadament i amb gran certesa. Les peces que ens fa conèixer són d’un caire tot especial i un bon xic intricades de recollir. Les hi hem fet repetir moltes vegades, cosa que fa sempre a la primera indicació i amb molt bona voluntat, sempre amb una gran precisió; això ens fa més fàcil el recull. Toca amb veritable fruïció, experimentant un sentiment de goig en fer-ho i donant proves d’uns pulmons de ferro.”

“Traient les dues hores que entre diverses coses vàrem reposar, resulta que vàrem estar deu hores i mitja treballant. Per fer honor a la veritat, he de dir que ja tots plegats estàvem quasi esgotats. El bon home ja quasi no podia bufar, però amb tot, bufava valentament; nosaltres teníem un cap com tres quartans d’haver hagut de suportar tant soroll dintre d’una habitació tan menuda. L’amic Tomàs va acabar la tinta, el paper i fins quasi la serenitat de tant de so

estrident, però dec haver de fer constar que vàrem ser nosaltres els qui vàrem desdir, puix que el bon home quasi no podia bufar, però de cap manera ens volia cantar les tonades a veu (...)”

Blanch els va interpretar tota mena de tocs: de salutació, de diana, de matineses, d’acompanyament d’autoritats, d’acompanyament de processó, de fer ballar els gegants, de repartiment del panoli, d’enramada, de cridar a les curses pedestres i de cridar a les curses d’animals. Abans de deixar Aldover, Amades el va retratar i també a un grupet de nenes, veïnes d’Aldover, cantadores de caramelles.

Lo Xato els va explicar que “com tot bon dolçainer” no menjava olives ni greixos, ni bevia aiguardent “perquè perjudiquen la qualitat del buf”, i procurava menjar abadejo i tripes, perquè el faciliten; i els va citar altres dolçainers de les Terres de l’Ebre: Martí i el seu fill, de Xerta; Gaspari, de Paüls; Panxon, que residia a Arnes. De jove *lo Xato* va arribar a tocar a les festes de la Mare de Déu de la Cinta amb Martí (pare), així ho va explicar Ramon Vergés Pauli, el 1909, en descriure els actes de la vigília de la festa, dins la seva obra *Espurnes de la Llar. Costums i tradicions tortosines*: “Lo Chatet, d’Aldové, y Martí, de Cherta, se desafien á veure qui fa brillà mes la dolsaina”²⁶.

Ramon Vergés Pauli (Tortosa, 1874-Illa de Mar, 1938) va ser periodista, cronista i escriptor, de gran prestigi. Va ser fundador i director del setmanari *Libertad*, ja esmentat, i redactor de *El Correo de Tortosa* i un dels fundadors del *Boletín de l’Orfeó Tortosí*, que publicava *La Zuda*. L’obra més coneguda, *Espurnes de la Llar. Costums i tradicions tortosines*, és un recull d’articles periodístics i monografies propis apareguts en diversos periòdics i revistes locals. A *Espurnes de la Llar*, Vergés hi aplega tota mena de costums populars cançons, llegendes, tradicions religioses, etc. de la gent de Tortosa i les seves hortes (amb etc.), i bona part dels seus records històrics sobre la ciutat. L’obra, prou voluminosa, va anar apareixent, en diferents volums els anys 1909, 1912, 1913 (editats per la Impremta Querol), 1914 i 1923, el seu darrer volum, el VI, no va ser imprès fins al 1934 (editat per la impremta del *Heraldo de Tortosa*), el mateix any que va aparèixer *Del folklore tortosí*, de Moreira. El volum cinquè inclou

26 VERGÉS PAULI, Ramon. *Espurnes de la llar. Costums i tradicions tortosines*. Reimpresió. Cooperativa gràfica tortosina. Tortosa, 1991, p. 95.

l'apartat titulat *Cançons populars*, que Vergés ja havia editat en forma de fullet, el 1920²⁷.

També els va parlar sobre la popularitat local dels versadors, és a dir, dels cantadors de jotes improvisades, anomenats així de forma tradicional²⁸, citant els dos que considerava més coneguts: *Carrinya*, d'Amposta, i *Perot*, de Sant Carles de la Ràpita, a qui, erròniament, Amades cita com a Peret. Sabem que Joan Amades no coneixia *Polseguera*, com a mínim a través de les referències de Jaume Blanch, perquè pensem que Amades no es deu referir a *Polseguera* quan recull de Blanch que encara coneixia un altre dolçainer: “un de molt vell de Tortosa, que té més de vuitanta anys, el qual ell va ensenyar, i que al seu dir no és un deixeble gaire profitat”.

Tampoc sabem si Amades va arribar a sentir mai tocar o anomenar directament els *Flarets*, de Santa Bàrbara, perquè Blanch s'hi va referir, sense donar-ne el nom: “A Santa Bàrbara n'hi ha dos que poca cosa saben de tocades tradicionals, puix que es dediquen més a tocar valsos, o sien balls agafats”. Els germans Arasa, un dels quals va ser membre fundador de la banda de música de Santa Bàrbara, eren, respectivament, vint i trenta anys més joves, que *lo Xato*, i pertanyien a una altra època, en la qual les influències d'altres instruments i tipus de música anaven calant cada cop més²⁹.

A més a més de l'importantíssim document elaborat per Joan Amades i el mestre Tomàs que acabem de repassar, tenim encara una altra font d'informació a través de la qual podem saber més coses sobre la fama i l'enorme popularitat de la música que Jaume Blanch interpretava, amb la dolçaina, a través d'un altre autor ebrenc: Joan Torné Balaguer (Sant Carles de la Ràpita,

27 BAYERRI BERTOMEU, Enrique. *Historia de Tortosa y su comarca*. Vol. VIII. Tortosa, 1960, p.1028-1030.

28 Vegeu les recerques CASTELLANOS, Eva – QUERALT, M. Carme – MARTÍ, Cinta - SALVADÓ, Roc - VIDAL, Joan. *La jota cantada a les Terres de l'Ebre*. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya - Amics de l'Ebre, dins el marc del Programa de Recerca Ipec Documentació del Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (Ipec) del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2007; i *Cantadors de les Terres de l'Ebre*, encàrrec de l'Institut Ramon Muntaner a Amics de l'Ebre, dins el marc de la V Convocatòria d'ajuts per a projectes d'investigació de l'IRMU, 2007.

29 QUERALT TOMÁS, M. Carme. “Música de banda. 1845-1970: 125 anys de bandes de música i de Societats Musicals a l'Ebre (Museu del Montsià. Amposta, del 2 de desembre de 1995 al 7 de gener de 1996)”. *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 9. Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, novembre 1996, p. 137-138.

1890-Barcelona, 1979), conegut sobretot pel pseudònim amb el qual signava els seus escrits periodístiques i les seves obres literàries: Lluís de Montsià.

Joan Torné era escrivent d'ofici i va ser Síndic de la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre, des d'on va propugnar l'aprofitament del riu Ebre per al regadiu i la navegació. També, però, va ser poeta, historiador, periodista i folklorista per vocació³⁰. Era un home culte, convençut que els antics usos i costums musicals tradicionals que anaven desapareixent empesos per les noves modes musicals arribades al territori a partir dels anys 1920, amb influències fins i tot nord-americanes, eren millors perquè conservaven els trets més singulars i propis de la cultura popular i tradicional catalana.

Pel que fa al món cultural, va ser bibliotecari de l'Ateneu de Tortosa, director de la revista *Ràpita*, que havia estat fundada el 1909, i col·laborador habitual de les publicacions periòdiques tortosines i comarcals, entre les quals els *Fulls Històrics Rapitencs* i el setmanal *Libertad*, on trobem diversos reculls seus de refranys i cançons: "Cançons populars", "Refrané comarcà" i "Cançoné comarcà"³¹. Va rebre també diversos premis dels Jocs Florals, i és autor de l'*Himne a Santa Maria de la Ràpita* i de l'himne de la seva ciutat natal, Sant Carles de la Ràpita, que el va nomenar fill predilecte el 1961. El 1993, el Consell Comarcal del Montsià va convocar per primera vegada el premi literari que porta el seu nom, que té per objectiu fomentar la creació literària a la comarca.

En l'àmbit del folklore català, Joan Torné va ser col·laborador de l'*Arxiu de Tradicions Populars. Recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i terres aragoneses de parla catalana*, obra dirigida per Valeri Serra i Boldú, entre el 1928 i el 1932 (1935 segons altres fonts)³², de la qual es van arribar a editar només set fascicles, perquè el projecte no va poder subsistir econòmicament. L'*Arxiu* va publicar alguns dels treballs enviats per Lluís de Montsià sobre cançons, refranys i costums tradicionals de les Terres de l'Ebre

30 MILLAN ROCA, Lluís – CARLES GUARDIA, Paco. "Joan Torné Balaguer" dins *La Ràpita en el temps*. Dasso. Sant carles de la Ràpita, 1996, p. 238.

31 Torné Balaguer, Joan. "Cançons populars" dins *Libertad*, núm. 207-235. Tortosa, 1912; "Refrané comarcà" dins *Libertad*, núm. 236-326. Tortosa, 1912-1914, i "Cançoné comarcà (segona sèrie)" dins *Libertad*, núm. 398-413. Tortosa, 1915-1916. Albert Aragonés Salvat, llicenciat en Filologia Catalana, n'està preparant una edició moderna.

32 SERRA I BOLDÚ, Valeri. *Arxiu de tradicions populars. Recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i terres aragoneses de parla catalana*. José J. de Olañeta, editor: Barcelona, 1928. Primera edició 1981, segona edició 1992. Edició facsímil en 7 volums, 448 p. Pròleg de Josefina Roma.

i del Maestrat. A tall d'exemple, reproduïm una de les jotes que va trametre i que l'Arxiu va publicar el 1928³³, es tracta d'una jota prou cruel, pròpia segurament de les malifetes d'una nit de ronda³⁴:

Si no em vols tampoc te vull,
per bèrnia i per esconyada,
pos pareixes una anguila,
pescada a l'Encanyissada.

Joan Torné també va col·laborar amb l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, aportant dos-cents setanta-quatre refranys, procedents de Tortosa i de Sant Carles de la Ràpita. En desconeixem la data exacta en què els va enviar, podem deduir que la tramesa la va fer bé durant els anys 1910, perquè va ser l'època en què l'Arxiu va iniciar el fons paremiològic, bé durant els anys 1940, perquè va ser quan, en la darrera fase de la seva vida activa, aquesta institució es va centrar en el treball de compilació de refranys. En total, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya va aplegar entorn de 22.000 refranys³⁵, cosa que dóna una bona idea de la magnitud del treball; són al fons documental de l'Arxiu.

Entre les moltes poesies que Joan Torné va escriure, hi ha la que aquí ens interessa: la que dedicada a Jaume Blanch Gelabert. Segurament la va escriure cap als anys 1920, i duu aquest mateix títol: *La dolçaina d'Aldover*. És una de les poesies que la seva família rapitenc va recopilar amb la intenció de publicar-les, cosa que va fer l'Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita a tall d'homenatge pòstum. Es van donar a conèixer en dos petits volums, editats els anys 1984 i 1988 respectivament. Es tracta d'una poesia llarga i, sobretot, molt sentida. El conegut novel·lista rapitenc Sebastià Juan Arbó, autor, entre moltes altres, de la novel·la *Terres de l'Ebre*, i amic personal seu, també ho creia així. Arbó al pròleg del llibre on es recull aquesta poesia, editat per l'Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita el 1988, va escriure que es tractava d'una poesia admirable,

33 "Geografia folklòrica" dins el Fascicle 2, p. 68 de SERRA I BOLDÚ, Valeri. *Arxiu de tradicions populars. Recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i terres aragoneses de parla catalana*. José J. de Olañeta, editor. Barcelona, 1928 (hi ha també edicions de 1981 i 1992).

34 Vegeu nota 26.

35 CALVO CALVO, Lluís. *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*. Barcelona: CSIC –Institució Milà i Fontanals, 1990, p. 14, 28 i 30.

i que creia que era una de les millors poesies de Joan Torné. El llibre es titula *Recull de poesia (II)*³⁶.

Torné era un gran enamorat de les tradicions rapitenques i, en general, dels costums populars més arrelats del territori. Les poesies s'hi refereixen sovint, i també expressen la seva preocupació pel fet que molts d'aquests costums i tradicions ja en aquell temps anaven desapareixent, entre els quals la jota ballada i cantada. D'aquí la seva coincidència amb el folklorista Valeri Serra i Boldú (Castellserà, 1875-1938), per exemple. Cal explicar que Lluís de Montsià de jove volia ser dolçainer, un desig que mai va aconseguir; potser per això els seus versos de *La dolçaina d'Aldover*, recordant les festes majors rapitenques de la seva joventut, són tan sentits.

No cal dir que la dolçaina del *Xato* tenia un important paper a les festes majors rapitenques, i també a les festes de moltes altres poblacions del Baix Ebre i el Montsià, especialment a les de Tortosa, on tocava amb *Polseguera* en el repartiment del panoli que obria les festes de la Cinta de la ciutat, per exemple. A les Terres de l'Ebre, i a les comarques del nord del País Valencià, el so del tabal i de la gaita o la dolçaina, amb el repertori de música tradicional que interpreten, remarcaven abans, com avui en dia, el temps de festa, de festes majors, de carrer, de barri o a les ermites i santuaris, perquè la música i la festa són sempre indestriables³⁷.

La poesia *La dolçaina d'Aldover* diu així:

Quan festa major venia,
i per festes de carrer
arribava, ja se sabia,
la dolçaina d'Aldover;
pel poble feia la volta
un poc després d'arribar,
la canalla desimbolta
darrere hi solia anar.

36 *Recull de poesia (II)*. Sant Carles de la Ràpita: Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 1988.

37 QUERALT TOMÁS, M. Carme. "La dolçaina i el tabal" dins *Els gegants d'Amposta. 50 anys d'història i de tradició popular*. El Mèdol. Tarragona, 1999, p. 28-30.

Era el temps que les aubades
despertaven pels matins
amb les notes arrencades
als mateixos serafins;
que majestuosa tonada,
que t'omplia d'emoció
per lo greu i compassada,
obria la processó;
que amb bell ritme, fent rodona,
es ballava gentilment,
fent la dansa una corona
quals perles era el jovent.

Era el temps en què encara
no es pintaven les donzelles,
i duïen neta la cara,
i eren, per això, més belles;
en el que ball agafat
el pagès no el practicava;
era cosa que deixava
al menestral de ciutat;
temps de costums patriarcals
en què la gent era honesta,
i els homes eren formals,
i un acte cívic la festa.

La dolçaina d'Aldover
la comarca recorria,
festa major o de carrer
volien sa melodia;
i se la veia a Tortosa,
al Perelló, i a Alcanar,
fent-se sa nota melosa
per tot arreu escoltar;
i era en les corregudes
tant de bous com de cavalls,
i eren ses notes agudes
les que el to daven als balls.

Ara ja el bon gest amaina
i es volen coses més fines;
ja no agrada la dolçaina;
plauen més les orquestrines
de tonades forasteres
sens ni gràcia ni sentiment,
de desimboltes maneres
que envileixen nostra gent,
i així ens anem tornant negres
amb uns balls tot contorsions,
oblidant nostres alegres
tonades, nostres cançons
que eren art, sana alegria,
i eren el preciós llegat
que l'avior transmetia
a la posteritat.

Ai, quan veig ara les festes
de poble o bé de carrer,
penso en les coses aquestes
que deurien tornar a ser,
i trobo a mancar les gestes
de tant i tant dolçainer.

Trobo a mancar, com un dia
que es perd en la llunyania,
la dolçaina d'Aldover.

Pocs anys després, Joan Moreira Ramos n'assenyalava una altra a la seva obra més coneguda: *Del folklore tortosí*³⁸, que també va deure afectar Jaume Blanc Gelabert i els seus companys d'instrument, que n'hi havia a moltes poblacions:

“La dolçaina, element tan necessari en tota festa de carré, per a promòure l'alegria popular, sembla tendís a desaparèixe, degut segons he pogut observâ,

38 MOREIRA RAMOS, Joan. *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregaries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*. Reimpressió. Cooperativa Gràfica Dertosense. Tortosa, 1979, p. 360.

a que'ls que la toquen, habilitat privativa de certes famílies d'alguns pobles, se resistixen a ensenyar-ne, a qui a les seues famílies sigue estrany”

Moreira ja havia expressat anteriorment aquesta preocupació per la desaparició de la cultura musical pròpia en la conferència que va donar al Centre Cultural de Remolins (un dels barris més antics i populars de Tortosa), el 12 d'abril de 1930; la va titular: *A modo de garramantxos musicals: folklore tortosí. Mitjos per conservar-lo y augmentar-lo*, el text de la qual es va publicar el dia següent a l'*Heraldo de Tortosa*, un dels tres diaris que es publicaven a la ciutat en aquell moment.

Data de recepció de l'article: octubre de 2009

Data d'acceptació i versió final de l'article: novembre de 2009